

KÉT TÉZISSEL TÖBB A KELLETTÉNÉL

SZÚCS ZOLTÁN GÁBOR

Körösényi András – Illés Gábor –

Gyulai Attila:

Az Orbán-rezsim

A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete
és gyakorlata

Osiris, Budapest, 2020., 256 oldal, 4480 Ft

BEVEZETÉS

Ez a könyv az elmúlt évek egyik legambiciózusabb hazai politikatudományi vállalkozása. Első pillantásra a 2010 utáni hazai politikai viszonyok átfogó leírására tett kísérlet, de valójában ennél sokkal többet kíván teljesíteni. A magyar esetet ugródeszkeként használva egy új rezsimmfogalmat szeretne alkotni, amelynek segítségével bizonyos, a liberális demokrácia kereteit szétfeszítő kortárs politikai jelenségek jobban értelmezhetők. Ennek alapja Körösényinek egy már legalább húsz éve formálódó, nagyrészt Max Weber ihlette elmélete, amelyre támaszkodva a könyv az Orbán-rezsimet az ún. plebiszciter vezérdemokráciák egyik, de messze nem egyetlen példájaként jellemzi.

Az Orbán-rezsim leírásaként a könyv érdekes, informatív, tanulságos (ahogy erről az első pozitív visszajelzések is tanúskodnak¹), és nagyon valószínű, hogy nemcsak az olvasók fogják szeretni, de a hazai politikatudományi felsőoktatásban is fontos szerepet játszik majd. Ugyanakkor, ahogy azt az alábbiakban igyekszem megmutatni, Körösényiék munkája kolosszális kudarc, legalábbis ami a távlatos célját, az új rezsimmelmélet kidolgozását illeti. S ez nemcsak azért fontos, mert valamit elvesz a könyvbéli rezsimmleírás értékéből, ha tudjuk, hogy bizonyos leíró elemek valójában korántsem olyan problémamentesen illeszthetők egymásba az ún. plebiszciter vezérdemokrácia keretei között, mint ahogy a könyv sugallja, hanem azért is, mert az egymással vitatkozó rezsimmotívókat korát éljük, nemcsak a politikatudományban, de a publicisztikákban is (a BUKSZ szerkesztője ezt levelezésünkben nem minden él nélkül a „minek nevezzelek?” vitaként jellemezte), és Körösényiék könyve lelkesen veti bele magát ebbe a vitába.² Az olvasónak pedig értelemszerűen joga van tudni, hogy mennyire meggyőző az a rezsimmelméleti pozíció, amelyet a szerzők ebben a vitában képviselnek.

Ha egy mondatban kellene összefoglalni a könyvvel kapcsolatos véleményemet, azt mondanám, hogy

a plebiszciter vezérdemokrácia fogalma reménytelenül homályos: hol a modern politika általános vonásait, hol a nyolcvanas évek vége óta lezajlott változásait, hol az elmúlt néhány év autoriter fordulatát próbálja megragadni, és mint ilyen, jelenlegi formájában alkalmatlan arra, hogy a kortárs rezsimmotívókat meggyőző alternatíváját nyújtsa. Ennek okát pedig abban az ellentmondásban látom, hogy egyrészt a könyvnek a Körösényitől származó alapkoncepciója valójában egy több évtizedes politikatudományi kutatási projekt terméke, amely eredetileg nem is a 2010 utáni helyzetre vonatkozott, és csak a közismert politikai változások miatt vált – akarva, nem akarva – az Orbán-rezsim leírására szolgáló fogalmi eszközzé, másrészt viszont a könyv kifejezetten az Orbán-rezsim példájából próbálja levezetni a plebiszciter vezérdemokrácia fogalmát, mintha csak ez inspirálta volna a szerzőket egy új rezsimmotívó kidolgozására.

Recenzensként igyekszem szem előtt tartani, hogy az olvasók jelentős része számára mind a hazai politikatudomány egyik legjelentősebb életműve, ti. Körösényi Andrásé, mind a rezsimmotívó részletei korlátozottan ismertek, és nem is mindegyikük számára egyformán érdekesek. Ezért először vázlatos áttekintést adok Körösényi munkásságáról, hogy megmutassam, a könyv főbb motívumai hogyan jelentek meg

1 ■ Például a *Jelenben* Hont András csinált interjút Gyulai Attilával, a *Telexen* Kolozsi Adám Körösényi Andrásral, a *Válaszonline*-on Borbás Barna páros interjút Körösényi Andrásral és Gyulai Attilával, a *444*-en a könyv folytatásának is tekinthető, a koronavírus-járvány magyar kezeléséről szóló esettanulmányuk kapcsán szólalt meg a szerzőhármásból Illés Gábor. A *Mércén* is többször előkerült a könyv: nemcsak a politológus Róna Dániel, de a lap egyik vezető személyisége, Pap Szilárd István publicisztikáiban is.

2 ■ A különféle irányokban elkötelezett szerzők közül például Szilágyi Anna és Unger Anna az Orbán-rezsimet választási autokráciaként, Kornai János és Kis János autokráciaként, Bozóki András, Hegedűs Dániel, Filppov Gábor vagy Jómagam (valamint a fogalom szülőatyjai: Steven Levitsky és Lucan A. Way, lásd: *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.) versengő autoriter rezsimmotívóként, Magyar Bálint és Madlovics Bálint maffiaállamként, Pető Andrea polipore (*polypore*) illiberális államként, Scheiring Gábor neoliborális autokráciaként, Antal Attila populista autoriter rezsimmotívóként stb. azonosítja és elemzi részletesen. (Hogy a hibrid rezsimmotívó részben a fentiekkel átfedő kategóriáját és számtalan egyéb, részben publicisztikai kifejezést ne is említsek.)

3 ■ Ehhez lásd: <https://politikatudomany.tk.hu/politikai-vezetes-es-https://politikatudomany.tk.hu/a-weberi-vezetok-visszaterese>

4 ■ A magyar jobboldal elhúzódozó válsága. *Kommentár*, 2007. 4. szám, 97–101. old.

benne eredetileg, és hogyan épültek be a későbbi koncepcióba. Ezután pedig azt is igyekszem megmutatni, az olvasó türelmével lehetőleg vissza nem élve, hogy a különféle elemek miért nem illeszkednek zavartalanul össze.

Ugyanakkor abban bízom, hogy mondandóm nem csak laikus olvasók számára tartogathat érdemi újdonságot, mert tapasztalataim szerint a plebiszciter vezérdemokrácia elméletéről a hazai szakmai közvéleményen belül sem hangzott még el minden elmondható. Részben azért sem, mert a politikatudomány hazai képviselői mára már egyre inkább a saját szűkebb területük nemzetközi képviselőivel, és egyre kevésbé hazai kollégáikkal állnak párbeszédben.

Még egy – személyes – megjegyzés: a könyv három szerzője több évtizede ismerősöm, kollégám és – reményem szerint – a barátom. Egyikük a szobátársam is, másikuknak az egyik doktori témavezetője voltam, harmadikuk pedig egykori tanárom és főnököm. A recenzióban leírtak emiatt nemigen fogják meglepni őket, bár természetesen épp az ellenkezőjét gondolják, mint én.

KONTEXTUS

Amit mondandó vagyok, az a könyv három szerzője közül elsősorban Körösényi Andrásra vonatkozik, noha a másik két szerző is kiváló politológus: Gyulai Attila évekig volt a Political Capital munkatársaként a magyar politika közeli és éles szemű megfigyelője, elemzője, emellett Carl Schmitt munkásságának egyik legjobb hazai értelmezője. Illés Gábor pedig nemcsak tehetséges politikaelméletész, többek között Max Weber és Bernard Williams gondolkodásának jó ismerője, de évek óta részt vesz Körösényi András vezetéskutatási projektjeiben.³ Ők ketten lényegében mégis készen kapták a könyv központi tézisét Körö-

sényitől, aki már több évtizede foglalkozik a vezérdemokrácia problémájával.

Körösényi András nem tartozik a médiában gyakran szereplő politológusok közé, de – különösen a konzervatív értelmiségi körökben – így is élénk érdeklődés kíséri megnyilatkozásait, legyen az egy esszé arról, miként része a magyar jobboldal válságának az, hogy Orbánnal nehéz lenne, de talán nem is kívánatos választást nyerni,⁴ vagy egy interjú, amelyben arról beszél, hogy az Orbán-rezsim kifelé tart a nyugati típusú demokráciák köréből,⁵ esetleg egy olvasói levél arról, hogy méltatlan vádak érték az MTA kutatóhálózatát,⁶ vagy akár egy társszerzős publicisztika arról, hogy a Fideszt támogató új jobboldalt világosan el kell határolni a konzervatívizmustól.⁷ A kitartó figyelem egyik oka, hogy Körösényi lényegében a rendszerváltás óta folyamatosan a magyar konzervatív értelmiség egyik prominense, a konzervatív konferenciák, folyóiratok (pl. *Kommentár*), kötetek, civil szervezetek állandó résztvevője. Igaz, ez a konzervatív értelmiség ritkán jelenik meg a tágabb nyilvánosságban, vagy ha mégis, akkor is nagyobb figyelem övezi az intellektuális szempontból Körösényinél lényegesen kisebb súlyú szereplőket, például Láncki Andrást vagy G. Fodor Gábort.

A másik ok pedig az, hogy Körösényi András nagyon fiatalon lett a politikatudomány egyik meghatározó hazai képviselője, akinek tankönyvei⁸ nélkülözhetetlenek a hazai felsőfokú oktatásban, tanítványai jelen vannak az egyetemeken éppúgy, mint a politika világában. Oktatói tevékenysége, tanulmányai, könyvei⁹ és a laikus nyilvánosságban talán kevésbé ismert politikafelfogása meghatározó hatást gyakorolt a hazai politológusképzésre. Ő maga az ELTE, a Corvinus, majd ismét az ELTE professzora lett, s közben évekig vezette az egykori MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontját, részt véve a Pálinkás József által vezényelt kutatóhálózati reformban is. Így aztán érthető, hogy amikor *A magyar politikai rendszer* című tankönyvének sokszerzős utóda, *A magyar politikai rendszer negyedszázad után* címmel elkészült, a bemutatója iránt óriási volt az érdeklődés. Körösényi előadásáról még a média is beszámolt¹⁰ – egyébként némiképp tanácstalanul.

Hogy Körösényi András neve előbb említett konzervatív értelmiségi közéleti működése ellenére is elsősorban a tudományos közegben ismert, az annak is tulajdonítható, hogy mindvégig egy szinte purista, a politizáló tudományt gyanakodva figyelő tudományeszményt képviselt. Nemcsak azzal, hogy rendszeresen, nagy számban és egyre inkább nemzetközi közegben is publikált, de azzal is, hogy hazai munkásságát végigkísérték az éles viták a kollégáival, így Szalai Erzsébettel az értelmiség és a politika viszonyáról,¹¹ Csizmadia Ervinnel a *think-tank*ekről,¹² G. Fodor Gáborral a Gyurcsány-kormány politikájának értelmezéséről.¹³ Körösényi pedig ezekben a vitákban minden alkalommal partnerei fogalomhasználatának pontosságát, szakmai megalapozottságát vonta két-

5 ■ Tovább durvulhat az Orbán-rezsim. Ónody-Molnár Dóra interjúja Körösényi Andrásal. *168 óra*. 2018. április 26. <https://168.hu/itthon/tovabb-durvulhat-az-orban-rezsim-korosenyi-andras-eddig-a-kormany-levalthato-volt-148941>

6 ■ Fürdővízzel a gyereket... *Magyar Idők*, 2018. július 18. <https://www.magyaridok.hu/velemeny/furdovizzel-a-gyereket-3300089/>

7 ■ Körösényi András – Mándi Tibor: Miért nem vagyunk „új jobboldaliak”? *Válasz Online*, 2019. május 6. <https://www.valaszonline.hu/2019/05/06/miert-nem- vagyunk-uj-jobboldaliak/>

8 ■ Körösényi András: *A magyar politikai rendszer*. Osiris, Bp., 2002.; úó: *Pártok és pártrendszerek*. Századvég, Bp., 1993.

9 ■ Körösényi András: *Vezér és demokrácia*. L. Harmattan, Bp., 2005.; úó: *Manipuláció és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Gondolat, Bp., 2019.

10 ■ Tóth Gergely: Vajon miféle rezsim a tudomány szerint az Orbán-rezsim? (Körösényi András [szerk.]: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris, Bp., 2015.) https://index.hu/belfold/2015/11/24/a_magyar_politikai_rendszer_-_negyedszazad_utan/

11 ■ Körösényi András: Tudomány vagy publicisztika? Szalai Erzsébet és az elítelt. *Beszélő*, 3 (1998), 1. szám, 25–34. old.

12 ■ Körösényi András: A fogalomhasználat állatorvosi lova. *Politikatudományi Szemle*, 8 (1999), 1. szám, 117–122. old.

13 ■ Körösényi András: Egy paradigma fogságában. *Politikatudományi Szemle*, 18 (2009), 4. szám, 129–132. old.

ségbe meglehetősen vehemenciával. Tudományfelfogásának jellemző megnyilvánulása volt az is, hogy sokáig kifejezetten nem volt hajlandó foglalkozni saját politikaelméleti és egyéb munkáinak normatív oldalával; ebben a tekintetben kollégáinál mindmáig sokkal óvatosabban fogalmaz.

Munkásságában végig kitüntetett helyet foglal el a hazai politológiai gondolkodás főáramának kritikája. A kilencvenes évek közepén írott, *A magyar politikai gondolkodás főáramma* című esszéjében bírálta a szerinte a tárgyilagos politikai elemzést lehetetlenné tevő, elfogult és sokszor a tényeket is felülíró emancipatorikus, konszenzusorientált és normatív *mainstream* összesen kilenc összetevőjét.¹⁴ Látszólag a tárgyilagosságot védelmezte egy ideológiailag elfogult felfogás ellenében, noha saját mondanivalójának már akkor is voltak normatív elemei, például az, hogy el kell fogadnunk a politika konfliktusteli jellegét, mert különben a konfliktusok felszámolására irányuló igyekezet téves politikai cselekvéshez vezet.

Lényegében ezen a vonalon haladnak a politika konfliktusosságát hangsúlyozó munkái, amelyek a demokráciát elitista módon – a részvétellel, az értékekkel szemben a politikai cselekvést, elsősorban a politikai vezetők cselekvését hangsúlyozva – fogják fel. Kedvenc szerzőinek köre – Max Weber, Carl Schmitt, Joseph Schumpeter – nem meglepő, mind régóta jelen van a magyar intellektuális életben, és a kilencvenes években sokaknak segítettek belátni, hogy a politika alapvető konfliktusait nem könnyű, talán nem is lehet meghaladni, és hogy erre a problémára nem feltétlenül kielégítő megoldás például John Rawls híres politikai liberalizmusa, amely szerint a politikai szereplők közötti elkerülhetetlen vitákat mégiscsak korlátok közé szorítja az „átfedő konszenzus” a politikai közösség tagjainak nézetei között.

A liberális Max Weber a modern tömegdemokráciák kialakulásának elemzése, a cezarizmus problémája és a karizmatikus vezetésre épülő politikai gyakorlattal kapcsolatos elképzelései miatt lett Körösiényinek érdekes.¹⁵ A nációvá váló konzervatív fordalmár Carl Schmitt pedig annak hangsúlyozása

miatt, hogy a politikumnak nincsenek sem rögzíthető határai, sem intézményes korlátai, mivel a politikai konfliktus mindig felülírhatja őket.¹⁶ Schumpetertől a minimalista – a demokráciát az elitek versengéseként felfogó – demokráciafogalmát és a politikai versengést a vállalkozói kapitalizmus analógiájára elképzelő, folytonos egyensúlytalansági állapotnak mutató, az egyéni cselekvést és az innováció fontosságát hangsúlyozó politikaképet vette át.¹⁷ William H. Riker amerikai politológustól pedig azt a gondolatot,¹⁸ hogy bár a demokrácia a többség megszerzéséről szól, ennek útja nem a társadalomban meglévő értékek, érdekek egyszerű összegzése, mert valójában a legtöbb kérdésben az eljárásról múlik, mi lesz a vélemények összeadásának eredménye (Riker kedvenc példái erre a Condorcet-paradoxon és az Arrow-paradoxon). Riker szerint emiatt a politika részben mások meggyőzésének, de még inkább a heresztétikának, azaz a leginkább sikerrel kecsegtető döntési eljárás kiválasztásának művészete. Mint látható, Körösiényi tudományos munkái (sokszor jócskán az Orbán-rezsim kialakulása előtt) már felvetették azokat az alapkérdéseket, amelyek az Orbán-rezsimről a most tárgyalt könyvben adott jellemzést érdemben meghatározták.¹⁹

Az Orbán-rezsim megítélése szempontjából az is kulcskérdés, hogyan viszonyul Körösiényi gondolkodása Orbánhoz. Aligha kétséges, hogy a Körösiényi által leírtak sokat köszönhetnek a magyar politikai tapasztalatoknak, és különösen sokat annak, ahogyan a magyar jobboldalon Orbán felemelkedett. Talán még azt is megkockáztathatjuk, hogy magára a Fideszre és a mai rezsim embereire is hathatott Körösiényinek ebben a közegben évtizedek óta ismert gondolkodása. Annál is inkább, mert bizonyos elemei egyáltalán nem állnak távol a jobboldal más figuráinak leplezetlenül rezsimpárti megszólalásaitól (lásd a már említett Láncki vagy G. Fodor munkáit). Körösiényi maga viszont hozzájuk képest sajátosan ambivalens álláspontot foglal el. Egyrészt az írásai – az elméletiek és a publicisztikaiak – semmiképp sem tekinthetők a rezsim apológiájának, másrészt markánsan különböző leíró és normatív szempontjai miatt mégiscsak

máshol húzza meg az elfogadhatóság határait, mint a liberálisabb felfogások hívei, és élesen vitatja is az ő szempontjaikat.

Összefoglalva, *Az Orbán-rezsim* olyan elméleti keretre támaszkodik, amely fokozatosan fejlődött ki a rendszerváltás utáni magyar demokrácia politikai tapasztalatainak és egy jobboldali, konzervatív politikaelméletnek az ötvözéséből. Nem a rezsimvitából, de mégis a rezsimvitához való hozzájárulással kellett válnia, mert az a politikafelfogás, amelyet Körösényi képviselt, és amely cselekvés- és konfliktus-központúságában zavarba ejtőn emlékeztet az orbáni politika önértelmezésére is, 2010 után egyre inkább a demokratikus politikai kereteken kívülre kezdett mutatni. Innen nézve érthető meg Körösényiék könyvének sajátos – és a rezsimvitából tulajdonképpen nem következő – téje: túlélheti-e ez a *top-down*, cselekvésközpontú, antiliberalis konzervatív politikakép azokat az elsősorban normatív kihívásokat, amelyeket Orbánék 2010 utáni politikája, a demokratikus politikai keretek destabilizálása teremtett számára?

A KÖNYV

Ideje rátérni most már a könyv állításainak részletes áttekintésére. Az eddigiekben elmondottakból számos elem visszaköszön majd, remélhetőleg érthető, felismerhető formában, ám a biztonság kedvéért röviden visszatérek majd a végén arra a kérdésre, hogy mi a kapcsolat Körösényinek az elmúlt években fokozatosan formálódó politikaképe és a könyv között.

Mint jeleztem is, a könyvet az Orbán-rezsim leírásaként átfogó és sok szempontú voltában inkább sikeresnek találtam. Mégsem ezzel foglalkozom itt, mert a könyv igazi kérdése a szerzők által alkalmazott új elméleti keretnek, a plebiszciter vezérdemokrácia

fogalmának a teherbíróképesége. Ezt közelebbről megvizsgálva mutatom meg, miért tartom kudarcos kísérletnek az Orbán-rezsim esetének és a plebiszciter vezérdemokrácia fogalmának összekapcsolását. Igyekszem persze jelezni, hogy az elméleti problémáknak a rendszer leírására is kiható következményei vannak.

A legfőbb bajom a könyvvel az, hogy a szerzők végig képtelenek eldönteni, hogy *három*, markánsan különböző állítás közül melyiket képviselik. Az *egyik* szerint 2010 után Magyarországon azért jött létre „plebiszciter vezérdemokrácia”, avagy más néven az Orbán-rezsim, mert egy radikális politikai változás során az ország megszűnt konszolidált demokrácia lenni, és szakított a „liberális demokrácia” ideáltípusához tartozó működésmóddal (9–11. old., 29. old.). E tézis szerint a magyar eset egy *átmenet* egyik rezsimtípusból a másikba, s ez volna a tanulmányozásra érdemes jelenség. A többi értelmezővel pedig az volna a baj, hogy a saját fogalmi keretükben nem értik elég jól az átmenet lényegét.

A *másik* szerint a 2010 után létrejövő magyarországi politikai rezsimben nincs semmi rendkívüli, a kormányváltás és az azóta stabilan működő hatalmi struktúra csupán a világ demokráciáiban a nyolcvanas évek óta megfigyelhető átalakulási folyamatok terméke, és ezek az általános folyamatok a magyar esetben különös élességgel mutatkoznak meg (35–36. old.). Másként fogalmazva, az orbáni hatalomváltás egész radikalizmusa látszólagos csupán, mert lényegében ugyanaz történik, mint ami máshol is végbement. Amit vizsgálunk, az nem egy rezsimtípus felváltása egy bizonyos országban egy másik rezsimtípussal, hanem a *kortárs demokrácia (sőt politika) globális állapota* (225–227. old.). A többi értelmezővel pedig ezek szerint az a baj, hogy éles cezúrát látnak ott, ahol valójában csak hangsúlyeltolódások figyelhetők meg.

S végül a *harmadik* tézis úgy szól, hogy ha hihetünk Max Webernek, akkor a plebiszciter vezérdemokrácia nem más, mint a parlamentáris logikával szakító modern (XIX. század végi) demokrácia, sőt a politika maga (41–50. old.). Ebben az értelemben az Orbán-rezsim minden felszíni különössége ellenére lényegében csak példa a modern (demokratikus) politika működésére. A többi értelmezővel pedig az a baj, hogy naiv idealista elképzeléseket dédelgetnek a demokrácia (a politika) működéséről, és mindenáron mélyreható változásokat akarnak látni ott, ahol csak ugyanaz történik, mint a demokratikus politikában általában.

Nem kétséges, hogy ez a három tézis jelen van a könyvben. A bevezető fejezet kifejezetten a rezsimátmenet problémájával indít, és később is a liberális demokráciából a vezérdemokráciába való átmenetként jellemzi az Orbán-rezsimet. Ez nyilvánvalóan az első tézisnek felel meg. Az viszont már a második tézishoz illeszkedik inkább, hogy a könyv a nyolcvanas évek óta tartó globális folyamatok felsorolásával jellemzi a vezérdemokráciát, és Macron, Putyin

14 ■ Körösényi András: A magyar politikai gondolkodás főárama. *Századvég*, 3 (1996), 3. szám, 80–107. old.

15 ■ Körösényi: *Vezér és demokrácia*, 196–218. old.

16 ■ Körösényi András: A politikai mint konstitutív: Carl Schmitt hozzájárulása a politikai meghatározásához. *Századvég*, 16 (2011), 60. szám, 3–24. old.

17 ■ Körösényi András: Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás: Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpontból. *Politikatudományi Szemle*, 12 (2012), 2. szám, 7–26. old.

18 ■ Körösényi András: Lehangoló tudomány, vagy a politika művészete? *Politikatudományi Szemle*, 18 (2009), 3. szám, 33–56. old.

19 ■ S hogy ez irányú munkássága nem valami lesújtóan parókiális, a nemzetközi tudományosság nyelvére „lefordíthatatlan szójáték”, azt mutatja, hogy számos angol és német nyelvű publikációja is született, amelyek közül a Jan Pakulskival közösen írt könyve, a *Toward Leader Democracy* a maga nemében nem lebecsülendő 100 fölötti hivatkozással szerepel a Google Scholarban. Egy hangsúlyosan nem mainstream és nem nagy kiadónál megjelent könyv esetében ez komoly teljesítmény. Nem beszélve arról, hogy az általam most tárgyalt kötet is megjelent a Routledge kiadónál angol nyelven. Nem kétséges, hogy egyik könyv sem fogja fenekestül felforgatni a demokráciáról, a politikáról alkotott képet a nemzetközi tudományosságban, ahogy az is biztos, hogy a könyvvel kapcsolatos legsúlyosabb kritikai észrevételeit („úgy marhaság, ahogy van”) sem lenne érdemes olyan formában előadni, hogy mindez csak nálunk, csak magyarul írható le.

és Orbán hatalmát is a vezérdemokrácia eseteiként kezeli. Az pedig, ahogyan Webert elemezve a vezérdemokrácia fogalmát tárgyalja, egyértelműen a harmadik tézisnek felel meg.

E három tézis viszont nem lehet egyszerre igaz. Vagy átmenet az Orbán-rezsim, mármint egyik rezsimből a másikba, vagy nem. Az sem egészen mindegy, hogy amit látunk, az az 1980-as évek vége óta alakuló folyamat, vagy pedig egy legalább 150 éve létező állapot. Ez az alapvető homályosság a fogalomalkotásban lényegében lehetetlenné teszi, hogy a szerzők szerint 2010-ben kezdődő radikális átalakulást egyértelműen értelmezhessük a könyvben javasolt elméleti keretben. Miért is súlyos probléma ez a könyv mondanivalója szempontjából? Az első tézis olyan rezsimmfogalmat feltételez, amelyik a 2010 előtti és utáni politikai berendezkedést mint két külön rezsimtípust írja le. A könyv által kissé szégyenlősen használt liberális, illetve a vezérdemokratikus ideáltípus ennek megfelelően a 2010 előtti, illetve a 2010 utáni magyar viszonyok leírására volna alkalmas. Ezzel szemben a második tézis azt feltételezi, hogy a nyolcvanas évek óta zajló globális átalakulásokkal egy időben a korábbi liberális demokrácia vezérdemokratikus vonásokat öltött. Hogy a 2010 előtti Magyarország vezérdemokrácia volt-e vagy sem, arról a tézis nem szól, bár azt sugallja, hogy valószínűleg igen (fontos hangsúlyozni: mindez annak ellenére áll a könyv bizonyos fejtegetéseire, hogy másutt *expressis verbis* az ellenkezője olvasható, utóbbira lásd: 30. old.). Ezt erősíti az is, hogy a könyv explicit módon bevezet egy új rezsimmfogalmat, amely nem egy átfogó politikai berendezkedést jelöl (ahogyan azt a könyv által bírált összehasonlító politikatudományi irodalomban megszoktuk), hanem Skowronek nyomán egy alacsonyabb szintű, rendszerszerűen összekapcsolódó elemekből álló, de az alkotmányos struktúra alapjait nem feltétlenül megváltoztatva létrejövő képződményt (36–38. old.). Magyarán: az Orbán-rezsim egyszerre lehet radikálisan új és mégis a korábbi politikai berendezkedés folytatása. Végül a harmadik tézis alapján az ember már azt sem nagyon tudja eldönteni, a liberális demokrácia egyáltalán létező jelenség-e, vagy sem (a 22. oldalon például a tagadásra hajlik: „a liberális demokrácia e felfogása mögött húzódó legtöbb empirikus előfeltevést megcáfolták”). Lehet, hogy az csak egy letűnt, XIX. századi ideál volt, de ezt a könyv egymással ellentétes irányú állításaiból nem lehet egyértelműen leszűrni. Ekkor viszont, ha egyáltalán van értelme rezsimmváltásról beszélni 2010 után, akkor leginkább egy hamis normatív ideál, egy téves önértelmezés bukása az, amit megfigyelhetünk.

Ráadásul korántsem új keletű ez a homályosság a vezérdemokrácia mint rezsimmfogalom státusát illetően. Már Jan Pakulski és Körösi Károly közös könyvében²⁰ elvált egymástól a második és a harmadik tézis értelmében vett vezérdemokrácia: előbbi inkább Pakulski, utóbbi Körösi Károly képviselte. S emiatt nem minden ok nélkül gyanakodhatunk arra, hogy jelen

könyvben is inkább a harmadik tézis dominál, vagyis Körösi Károlyé az orbáni vezérdemokráciát a modern demokrácia normál működésmódjának tekintik. Viszont akár a második, akár a harmadik tézist választjuk, egyaránt nehéz elképzelni, hogy a politika sajátosságaiban globális szinten végbemenő változás, vagy pedig a modern politika globálisan érvényes vonásait képviselő rezsimmfogalma alkalmas lenne egy helyi rezsimmátmenet megfelelő megragadására.

Mindez persze kevésbé fogja zavarni azokat, akik meggyőző összképet szeretnének alkotni az Orbán-rezsimmről, mint azokat, akik szeretnek benézni a motorháztető alá, hogy lássák, és részleteiben megértsék, hogyan működik ez a gondolatmenet. Aki pedig elmerül a részletekben, számos további súlyos fogalomzavarra lesz figyelmes. A könyv bevezetője például megpróbálja elmagyarázni, a szakirodalomhoz képest miben jelent érdemi újdonságot az a tézis, hogy az Orbán-rezsim plebiszciter vezérdemokrácia. Ennek érdekében megkülönbözteti a szakirodalom két állítólagos „paradigmáját”: a „populizmus”-„paradigma” szerint Orbán populista politikus (12–14. old.), a „rezsimmklasszifikációs”, avagy „hibridrezsimm”-„paradigma” szerint viszont az Orbán-rezsim a liberális demokráciával szakító, autoriter rezsimm típus (16–27. old.).

A könyv mindkét tézist megsemmisítő, elsöprő lendületű kritikával illeti. Az első „paradigmával” szemben szám szerint négy, a másodikkal szemben öt súlyos ellenvetést fogalmaz meg. Különösen a „rezsimmklasszifikációs paradigma” kritikájának hangvétele olyan, hogy az ember óhatatlanul úgy érzi, e „paradigma” híveinek már a nagylábujjuk és az orruk megkülönböztetése is nehézséget okoz. Közélebről vizsgálva azonban az érvelésben is van néhány probléma. A könyv ugyanis nemcsak azt nem tisztázza, pontosan mit ért „paradigmán”, de ami mégis kiderül belőle, az finoman szólva is kétségeket ébreszt azzal kapcsolatban, valóban ez volna a legszerencsésebb módja a szerzők által kritizált szakirodalom kezelésének.

Amikor azt mondom, hogy nem mondják meg, mit értenek „paradigmán”, akkor nem részletes fogalommagyarázatot várnék el, csupán annak meggyőző tisztázását, hogy elégedetlenségüket e „paradigmák” joggal bírálható hibája váltja-e ki, vagy csupán olyan eltérés van *Az Orbán-rezsim* szerzőinek és a kritizált munkák szerzőinek érdeklődése között, ami még nem teszi a kétféle megközelítést kölcsönösen kizáróvá. Utóbbi esetben ugyanis Körösi Károlyra hárulna a bizonyítás terhe azzal kapcsolatban is, hogy ami nekik fontos, valóban fontos kérdés. Ez a tisztázás azonban elmarad, a szerzők egyértelmű hibákként kezelik a két „paradigma” számukra nem eléggé vonzó sajátosságait.

Igy viszont nem mehetek el szó nélkül amellett, hogy szemben a könyv fogalomhasználata által

20 ■ Jan Pakulski – András Körösi: *Toward Leader Democracy*. Anthem Press, London, etc., 2013.

sugalltakkal, a „populizmus” és a „rezsimklasszifikációs” nyilvánvalóan *nem ugyanazon a szinten mozgó fogalmak*, lévén más-más tudományos tradíciók, aldiszciplínák részei és más nézőpontokból vizsgálhatják ugyanazt a jelenséget. Egymás mellé helyezni őket körülbelül olyan, mint az emberi test tanulmányozásának két „paradigmáját” látni a biológiában és a gyereknevelésben. Lehet ilyet tenni, de az még nem igazolná, hogy mindkettőnek részben valóban az emberi test a tárgya. A könyv is adós marad annak igazolásával, hogy a populizmus és a rezsimtipológia értelmesen egymás mellé tehető mint az Orbán-rezsim tanulmányozásának kétféle „paradigmája”.

A következő probléma a két felvázolt „paradigmával” az, hogy az egyik, a *populizmus* valójában *nem alkot egységet*, hanem inkább *Az Orbán-rezsim* szerzői által mesterségesen, egy *catchword* körül létrehozott csoportosítás. Holott a „paradigma” kifejezés használata azt sugallja, hogy az együtt kezelt és együttesen bírált álláspontok szorosan összefüggenek, egységes logikát követnek – ami távolról sem mondható el a populizmuskutatásról. A populizmus szó egymástól nagyrészt független diskurzusokban, számos különféle diszciplínában használt, ezerarcú fogalmat jelöl, amely ennek megfelelően nagyjából annyiféle jelent, ahányszor leírják. Ezzel a szerzők is tisztában vannak, mégis főként azért kritizálják ezt a „paradigmát”, mert a rezsim szintjén nem ad átfogó magyarázatot az Orbán-rezsim jelenségére (13. old.), ami, ha jobban belegondolunk, meglehetősen gyenge kifogás, mert természetesen a legtöbb ilyen elemzés nem is törekszik rá. Visszatérve a fenti analógiára, a kritika kicsit úgy bánik a „paradigmával”, mint az, aki azért kritizálná a gyereknevelést mint „paradigmát”, mert az a metabolizmus jelenségét nem magyarázza átfogóan. Az ilyen kritika ugyanis egyrészt igaz, másrészt mégiscsak gyenge kifogás, hiszen nyilvánvaló, hogy a gyereknevelésnek egészében véve más a célja, nem az anyagcsere szabályozása. Olyannyira tisztában vannak a szerzők azzal, hogy a populizmussal szemben nem megsemmisítő kritika felróni neki az átfogó magyarázat hiányát, hogy minden gond nélkül be tudják építeni a populizmus Moffitt-féle, stílusként való értelmezését az Orbán-rezsim átfogó leírásába (54–55. old.). Úgy is mondhatnánk, *Az Orbán-rezsim* című könyv valójában a populizmus-„paradigmán” belül marad. Ez sem lenne önkényesebb állítás, mint az ellenkezője, amit a szerzők maguk állítanak.

Am ez a két probléma (a „paradigmák” azonosítása és a populizmus-„paradigma” kritikája) eltérőül azokhoz a problémákhoz képest, amelyeket a „rezsimklasszifikációs paradigma” könyvbéli ábrázolása felvet. A szerzők pontatlanul, szelektíven és meglehetősen kevésbé nagyvonalúan rekonstruálják az elemeit, ami azért különösen nagy gond, mert ez az a „paradigma”, amellyel szemben a könyv alaptézise leginkább alternatívaként fogható fel, már ha hihetünk annak, hogy a szerzők rezsimként értelmezik, amiről írnak. A tét tehát az, hogy a „rezsimklasszifi-

kációs paradigma”, vagy pedig a könyvben használt rezsimfogalom írja-e le jobban azt, ami Magyarországon 2010 óta létrejött. Később a könyv vissza is tér arra a kérdésre, hogy a plebiszciter vezérdemokrácia melyik rezsimtípushoz áll a legközelebb, és megállapítja, hogy a „rezsimklasszifikációs paradigmán” belül ez – persze *mutatis mutandis* – az ún. versengő autoriter rezsim típusa.

Itt álljunk meg egy pillanatra. Ugyanis a könyv három tézise közül csak az első ad lehetőséget arra, hogy összevessük a „rezsimklasszifikációs paradigma” és a könyv rezsimtípusait, mert csak az első tézis (amelyik az Orbán-rezsimet egy rezsimtípus lecseréléseként értelmezi) kötelezi el magát egymástól világosan elkülönülő, de egymás mellett létező rezsimtípusok megléte mellett. Viszont sem a második (amelyik a plebiszciter vezérdemokráciát az 1980-as évek óta zajló globális folyamatok részeként kezeli), sem a harmadik tézis (amelyik a plebiszciter vezérdemokráciát a modern politika globális jellemzőjének tartja) *nem* ad erre lehetőséget. Csakhogy a könyv egyik legfontosabb, sokszor ismételt állítása éppen az, hogy nincsenek világosan elhatárolható rezsimtípusok, legfeljebb eltérő „logikák” (25. old.). Így viszont nehéz eldönteni, mi értelme van ennek az összevetésnek. Ha azt akarja sugallani, hogy a modern demokráciák valójában versengő autoriter rezsimek, akkor nyilvánvalóan abszurd dolgot állít, elfogadhatatlanul kiforgatva kontextusából az eredeti fogalomhasználatot. Ha viszont azt sugallná, hogy az Orbán-rezsim mégiscsak mutat normatív kifogásolható vonásokat, akkor pedig kissé elsietettnek tűnik a „rezsimklasszifikációs paradigma” felett gyakorolt megsemmisítő kritika.

Nézzük meg közelebbről, mit mond ki a „rezsimklasszifikációs paradigma” kritikája a könyvben. Ez a kritika súlyos problémákkal terhes. Az első, hogy amit teljesen érthetetlen módon „paradigmaként” azonosít, az valójában egy politikatudományi diszciplína, és amit kifogásként hoz fel vele szemben, az sokszor diszciplináris sajátosság, és az adott keretek között teljesen rendben van. Csak akkor tűnik problematikusnak, ha „paradigmaként” kezelik. A könyvben az áll, hogy ez a „paradigma” le akarja írni, összehasonlíthatóvá akarja tenni az összes rezsimet, és ráadásul tulajdonságok listájára támaszkodva, *checklist* módszerrel. Ha eltekintünk is attól, hogy a *checklist* alkalmazásának kritikája eléggé különös egy olyan könyvben, amely egy tetszetős táblázatban különbözteti meg a liberális és a vezérdemokráciákat, amit nehéz másként érteni, mint egy *checklistet* (59. old.), a többi kifogás sem egészen méltányos. Elvégre teljesen legitim kutatási projektnek tűnik a világ országaiban létező politikai berendezkedések típusokba sorolása. Hacsak nem feltételezzük, hogy minden rezsim tök egyforma (a demokráciák esetében a könyv tézisének második és harmadik lehetséges variánsa így is érthető persze, de az első aligha, hiszen ott egy *átmenet* a tárgy), vagy minden rezsim *sui generis* (de

persze akár így is olvasható a könyv háromféleképpen is érthető tézise), ezzel az osztályozási igénnyel szemben aligha méltányos ennyire alapvető kifogást megfogalmazni.

Érthető, hogy nem mindenki szeretné azzal tölteni az idejét, hogy egy univerzálisan alkalmazható rezsimitipológia alapján minden egyes rezsimit besoroljon valamilyen típusba. Van olyan legitim kutatási cél, ami nem igényel ilyesmit. Csakhogy a könyv által választott, weberi ihletésű alternatív módszer, azaz két ideáltípus használata és az egyiknek az Orbán-rezsimre alkalmazása a rezsimitipológia durván leegyszerűsített változatának tűnik, amelyik éppúgy általánosan alkalmazhatónak mutatja magát, de csak két rezsimtípust ismer (ami nem kifejezetten segít kidomborítani ennek az alternatívának az előnyeit a „rezsimklasszifikációs paradigma” leegyszerűsítésével szemben). Ráadásul nehezíti a tisztánlátást, hogy tulajdonképpen mit is akar a könyv állítani az Orbán-rezsimről mint rezsimről, hiszen az ideáltípusos módszerrel az absztrakciók világába utalja az általa alkalmazott rezsimgo fogalmakat.

A második probléma a szakirodalom elfogadhatatlanul szelektív ismertetése. Hiányzik belőle például a göteborgi V-Dem projekt és ezen belül az Anna Lührmann-féle *Regimes of the World* rezsimitipológia, holott az jelenleg az összehasonlító politikatudományi kutatások és rezsimosztályozások között megkerülhetetlennek tűnik. És ugyanígy hiányzik a hivatkozások közül (a szerzők által nyilvánvalóan ismert, és itthon is gyakran hivatkozott) Andreas Schedler 2013-as *Politics of Uncertainty* könyve, ami azért igazán bosszantó, mert ez a munka pontosan azt a megközelítést alkalmazza, amelyiket a könyv erősen hiányol ebből a „paradigmából”: Schedler kifejezetten úgy értelmezi a választási autoriter rezsimeket, mint amelyek a politikai stabilitás eredendő bizonytalanságának kezelésére hivatott speciális válaszaikkal jellemezhetőek. Azaz nem kizárólag negatívan, a liberális demokráciától való értékbeli különbségek alapján, hanem a politikai folyamatok dinamikájának vizsgálatával.

A harmadik probléma, hogy a könyv nem éppen jóindulatúan bánik a szakirodalommal. Matthijs Bogaards 2018-as cikke például rengeteg, a magyarországi rezsimre vonatkozó címkét gyűjt össze, amiből azt a következtetést vonják le a szerzők, hogy nincs konszenzus a szakirodalomban az Orbán-rezsim megítélésében. Ez egyrészt a tudományos konszenzus fogalmának meglehetősen túlzó (kivételeket szinte meg nem engedő) alkalmazását feltételezi, másrészt a felsorolt cikkek egy része nyilvánvalóan nem ugyanabban a diszciplináris közegben íródott, harmadrészt, különböző időpontokban született írásokról van szó, negyedrészért egyértelműen látszik, hogy a szövegek időben előrehaladva egyre egyértelműbben autoriter rezsimnek látják az Orbán-rezsimit, s végül, ötödrészért, mégiscsak egy ma már hároméves cikkről van szó, ami egy 12 éves rezsim történetének szempontjából tekintélyes időbeli távolság. Márpedig, ha

komolyan vesszük a könyv előfeltevéseit a politika működéséről, egyáltalán nem tűnik logikusnak kizárni azt a lehetőséget, hogy a rezsim nem ugyanaz volt 2010-ben, mint 2014-ben, vagy mint még később, 2021-ben.

De hasonlóan zavarba ejtőnek tűnik az az olvasat is, amelyet az ún. hibrid rezsimek (pl. versengő autoriter rezsimek) fogalmáról kapunk. A könyv alapján az lehet az olvasó benyomása, hogy e rezsimgo fogalmaknak nincs semmilyen pozitív tartalmuk, csak a liberális demokráciáktól való eltérésük definiálja őket. Csakhogy ez biztosan nincs így. Hogy mást ne mondjak, sem Schedlerre, sem a Levitsky és Way szerzőpáros könyveire nem áll, hiszen azok *expressis verbis* arra törekcsenek, hogy a hibrid rezsimeket ne egy demokratizálódási folyamat teleológiai keretében (ezt azért említem, mert Köröcsényiek ezt állítják erről a „paradigmáról”, 17. old.), hanem a saját jogukon, meglepően stabil, széles körben elfogadott uralmi formaként értelmezzék. Sőt Levitskyék élesen bírálják ezt a teleológikus felfogást, és egész fejezetet szentelnek a rezsim sajátosan autoriter logikájának.²¹ Emellett az is problematikus, hogy Köröcsényiek könyve alapján a versengő autoriter rezsim fogalmát meg lehet különböztetni a vezérdemokrácia fogalmától, mivel az utóbbi egyszerre mutat demokratikus és autoriter vonásokat is. Pontosán ugyanígy jellemzi Levitsky és Way is a hibrid rezsimeket, úgyhogy nagyon nehéz hová tennem Köröcsényieknek ezt az állítását.

Negyedszer, hadd említsem meg, hogy a könyv teljes tanácsstalansággal figyelni azt a normatív demokráciafogalmat, amely a modern rezsimosztályozások mögött áll, és amellyel az a legfőbb bajuk, hogy nem minimalista, nem elégszik meg azzal, hogy a választások révén a népnél tartsa meg a politikai hatalom végső forrását, minden mást rábízva a politikusokra. Egyik kritikájuk ezzel a demokráciafogalommal szemben, hogy nem veszi figyelembe a modern demokráciák liberális és demokratikus elemei közötti feszültségeket. A könyv többször is hangsúlyosan tér ki arra, hogy valamilyen naiv, idealista, ugyanakkor reflektálatlan normatív demokráciafelfogás húzódik meg a rezsimosztályozások mögött.

Van ugyan abban valami, hogy a modern rezsimosztályozások minden más rezsim leírásában és megítélésében is mind a demokráciát teszik meg a végső mércének. Az is igaz, hogy ezek a rezsimosztályozások nem egy minimalista demokráciafelfogást érvényesítenek. Az is igaz, hogy többnyire nem látnak feloldhatatlan feszültséget a demokrácia különféle elemei között.

21 ■ Levitsky–Way: *Competitive Authoritarianism*, 3–4., illetve 22–32. old.

22 ■ „Mondhatom, Mr. Collins, én egyáltalán nem értem önt – kiáltotta Elizabeth kissé felindultan. – Ha eddigi szavaimból bátorítást olvas ki, akkor igazán nem tudom, miképpen fejezem ki a visszautasítást, hogy ön is annak tartsa.” (*Bűszkeség és ballélet*. Ford. Szenczi Miklós.)

Úgy is lehetne mondani, hogy ez a demokráciafogalom *monista* felfogásra épül: egy olyan felfogásra, amely a demokráciát különböző, egymással néha konfliktusba kerülő, de végső soron mégiscsak egységes rendszert alkotó értékek egységének tartja. Az egységet pedig az biztosítja számukra, hogy – s ezt a könyv szerzői teljesen mellőzik – a modern demokráciafelfogások végső soron nem az empirikus sokaság uralmát, hanem az egyenlő emberi méltóságot teszik meg a politika alapértékének. Hogy ezt többnyire nem mondják ki, az azért nem meglepő, mert ennek a demokráciaértelmezésnek a forrása nem a rezsimosztályozás, hanem egyszerűen a modern politikai filozófia, jogfilozófia, illetve az olyan referenciadokumentumok, mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Ebben a felfogásban a demokrácia különböző aspektusai mind-mind attól nyerik el legitimitásukat, hogy hozzájárulnak ennek az értéknek a megvalósulásához, nem pedig attól, hogy kiknek juttatnak kormányzó hatalmat.

Lehet ezt a monista felfogást bírálni (sőt Körösényiek kritikája egyáltalán nem ismeretlen az irodalomban: Fareed Zakaria vagy Yascha Mounk nevét lehetne említeni a hasonló kritikákat megfogalmazó szerzők közül), de ettől még nem triviálisan tarthatatlan, a liberális demokráciák értékeinek feloldhatatlan belső feszültségeit hangsúlyozó álláspont pedig távolról sem magától értetődően igaz. A könyv viszont sajnálatosan elmulasztja, hogy érdemben érveljen a saját álláspontja mellett.

Végezetül hadd említsek meg még egy, különösen bosszantó problémát: a könyv 46. oldalán olvasni először definíciót arról, konkrétan mi „plebiszciter” a plebiszciter vezérdemokráciában. Az ott található definíció ráadásul egyáltalán nem kielégítő, de ennél is nagyobb gond, hogy a könyv meglehetősen lazán kezeli a plebiszciterként felfogott jelenségek körét. Ide sorolja például mind a sikeres, mind a sikertelen népszavazásokat (2008 és 2016), a választásokat, tekintet nélkül az eredményre (2019-ben a Fidesz mégiscsak érzékeny veszteségeket szenvedett az önkormányzati választásokon, amely tény az 56. oldali táblázat némiképp elfedi, holott a rezsimpárti média ezt sokkal őszintébben vallotta be), illetve a nemzeti konzultációkat, amikor nincs is semmilyen szavazás, pusztán mozgósítás van, több vagy kevesebb sikerrel.

Bizonyos mértékig érthető, miért tartják ezeket a szerzők a néphez fordulás eseteinek, s persze a *top-down* demokráciafelfogásuk és a manipulációnak tulajdonított szerep a könyvben erre még rá is erősít, de másfelől ez mégiscsak a parttalan fogalomhasználat tankönyvi példájának tűnik, hiszen ha ez mind plebiszciter dolog, akkor a plebiszciter jelző gyakorlatilag bármire ráhúzható, miközben semmilyen módon nem lehet cáfolni, hogy az lenne. A kormány persze szereti azt hirdetni, hogy odafigyel az emberek véleményére. De még ha eltekintünk is az érdemi egyeztetések nélkül hozott vagy a választási kampányokban szóba sem hozott döntések sokaságától, akkor is zavarba ejtő tény, hogy az Orbán-re-

zsím notóriusan került a népszavazások kiírását, egy jogilag érvénytelennek bizonyult eset kivételével (mióta ezt leírtam, a helyzet tovább bonyolódott két, bizonytalan jövőjű népszavazási kezdeményezéssel), a könyv mégis plebiszciternek mondja a rezsímet. Hogy Kiss Balázsnak, a szerzők által jól ismert és tisztelt politológusnak a hasonló esetekre tartogatott kedvenc Jane Austen-idézetét hozzam fel magam is: „Really, Mr. Collins, cried Elizabeth with some warmth, you puzzle me exceedingly. If what I have hitherto said can appear to you in the form of encouragement, I know not how to express my refusal in such a way as to convince you of its being one.”²²

ÖSSZEZÉS

Úgy gondolom, a könyv alapvető fogalmainak zavarosságát sokkal könnyebb megérteni abban a tágabb kontextusban, amelyet írásom első felében vázoltam, mint magának a könyvnek a szerkezeti problémáiból. Nyilván minden könyvnek vannak jobban kifejtett és elkentebb részei, apróbb-nagyobb hibái. Am ez nem magyarázza alaptézisének három, párhuzamosan futó, kibékíthetetlen változatát, a rezsímfogalom problematikusságát, a vitatott két „paradigma” zavarba ejtő jellemzését, a plebiszciter vezérdemokrácia elemeinek tisztázatlanságát. Már inkább érthetők akkor, ha belátjuk, hogy a könyv alapkonceptiója mintegy véletlenül, történelmi kontingenciák hatására „nőtt” bele a 2010 utáni rezsímvitába, miközben eredetileg demokratikus viszonyokra, részben a Fidesz 2010 előtti fejlődésére, részben a modern demokráciaelméletekre reflektálva született egy konzervatív értelmiségi és egy elitista demokráciafelfogás képviselője fejében. Az eredeti koncepció, bár eleve nem problémátlan, valójában nem igényelné, hogy eldöntsük: demokrácia-e még a vezérdemokrácia, vagy sem. Viszont a rezsímvita kontextusába belecsöppenve éppen ez a kérdés vált fontossá, és megválaszolásával lehetett volna érdemben megkülönböztetni a szerzőkből érezhető ellenérzést kiváltó összehasonlító politikatudományi rezsimosztályozásoktól a könyvük alapkonceptióját.

Az ugyanis, bármennyire szeretnék is a szerzők, nem tartalmaz szinte semmit, ami ténylegesen ellene mondana annak, hogy az Orbán-rezsím egy tankönyvi versengő autoriter rezsím (bár, megjegyzem, Schedler választási autokrácia fogalma is teljesen jól használható, de azzal még annyit sem törődnek), hiszen az informális hatalomgyakorlás, a demokratikus intézmények bizonyos mértékű megőrzése, a politikai pluralizmus fenntartása stb. mind belefér ebbe a fogalomba. A szerzők ezt végső soron csak azért nem akarják *elfogadni*, mert rezsímen a tágabb kontextusból érthetően valami egész mást értenek. Hogy mit, arra viszont így három, markánsan különböző választ is kapunk. És ahol három ilyen összeegyeztethetetlen válasz van, ott egy sincs. Ez a nagy baj ezzel a könyvvel, minden egyéb érdeme ellenére. □